

**СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1**

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1**

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Тахрир хайъати:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масъул котиб, доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Редакционная коллегия:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабоев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

Editorial Board:

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. sci., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. sci., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. sci. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

Адабиётшунослик

- 37. Po'latova Sevara Mahmud qizi**
HOZIRGI O'ZBEK ADABIY ME'YORIDAGI LAKUNALAR
(VOBKENT TUMANI MISOLIDA).....6
- 38. Давронова Махфуза Исроиловна**
МАВЗУ ВА МАЗМУНДА МУШТАРАКЛИК.....11
- 39. Давронова Шохсанам Ғайбуллоевна**
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ АНЪАНАЛАРИ ВА ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК
РОМАНЧИЛИГИ.....18
- 40. Qurbonova Oltinoy Bekmurotovna**
IBROHIM G'AFUROV – SHE'RSHUNOS.....26
- 41. Мусурманов Эркин Раббимович**
O'ZBEKISTON HUDUDIDAN XITOYGA YOYILGAN
BUDDAVIYLIK G'OYASI VA MIFOLOGIYA.....34
- 42. Рузобаева Нигорахон Рахимовна**
ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНТИТЕЗЫ В УЗБЕКСКИХ
И АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ.....40
- 43. Тўмарис Бутунбаева**
АЪЗАМ ЎКТАМ ВА МИНҲОЖИДДИН МИРЗО
ШЕЪРИЯТИДАГИ ЎХШАТИШЛАР.....47
- 44. Хажиева Феруза Мэлсовна**
ЖЕЙ ПАРИНИ ИЖОДИДА БИОГРАФИК РОМАН КОНЦЕПЦИЯСИ.....51
- 45. Zoyirova Go'zal Nematovna**
SAMANDAR VOHIDOVNING EPIGRAF QO'LLASH MAHORATI.....60
- 46. Охунова Гўзалхон Ҳамдамбековна**
ҲИКОЯ ЖАНРИ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....67
- Тилшунослик**
- 47. Bekmurodova Firuzabonu Normurodovna**
SPECIFIC FEATURES OF CEREMONIES AND THEIR LINGUAPRAGMATIC
MEANING IN UZBEK CULTURE (AS AN EXAMPLE OF WEDDING CEREMONIES).....73
- 48. Каримов Рустам Абдурасулович**
ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ПАРАЛЛЕЛ КОРПУСИ МАТНЛАРИНИ
ЛИНГВИСТИК ТЕГЛАШ МУАММОЛАРИ.....81
- 49. Қурбанов Мухтар Даулетбаевич**
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФИТООЙКОНИМЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....87

50. Наргиза Рашидова ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЯДА АРАБСКИХ ОДНОКОРЕННЫХ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ СО СФЕРОЙ ОБРАЗОВАНИЯ.....	94
51. Рустамов Дилшодбек Абдувахидович НУТҚИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ.....	104
52. Халилова Рухсора Рауповна ИНТЕРНЕТ МУЛОҚОТЛАРНИНГ ПРАГМАТИК ТАМОЙИЛЛАРИ.....	113
53. Юлдашева Дилором Нигматовна ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	119
54. Gulchehra Toshpo‘lot qizi Cho‘liiyeva OHANG SITUATIV PRAGMATIK TIZIM BIRLIGI SIFATIDA.....	127
55. Mavlonova O‘g‘iloy Hamdamovna КИНОЯНИНГ ОҒЗАКИ, ВАЗИЯТЛИ ВА ДРАМАТИК КЎРИНИШЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛИШ АҲАМИЯТИ.....	135
56. Рўзиева Дилфуза Салимбоевна ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РОМАН ГЕНЕЗИ СПЕЦИФИК ТАСНИФИ.....	141
57. Бойматова Дилноза Бахтиёровна УНДАЛМАЛИ ГАПЛАРДА ИФОДАЛАНГАН АКСИОЛОГИК МОДАЛЛИКНИНГ ПРАГМАТИК ВА СЕМАНТИК ВАЗИФАСИ.....	147
Таржимашунослик	
58. Кенджаева Гулрух Фаттиллоевна METHODS OF TRANSLATING REALIAS IN THE NOVEL “DAYS GONE BY” BY A.QADIRI.....	153
59. Қўлдошов Ўктамжон Ўрозович ТАРЖИМАДА КОНВЕРСИВЛИК ВА АНТОНИМЛИК МУНОСАБАТИНИНГ БЕРИЛИШИ.....	160
60. Хидирова Гулнора Нарзиевна СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ РОМАНА А.КАДЫРИ).....	167
61. Akhmedova Rano Ashurovna THE FEATURES OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS.....	174
62. Aripova Kamola Yusupovna THE DISTINCTIVE FEATURES OF TRANSLATION OF THR NOVEL “NIGHT AND DAY”.....	179

Лингводидактика

63. Jalilova Guzal G'ulomovna

'FLIPPED CLASSROOM' MODULINING GAPIRISH KOMPETENSIYASINI

RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI: 'KICHIK GURUHLI MUNOZARA' TEXNIKASI.....184

64. Ш.Б.Рахимова

НОФИЛОЛОГИК ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТАЛАФФУЗ МАҲОРАТИНИ КОММУНИКАТИВ

ЁНДАШУВ АСОСИДА ОШИРИШ.....190

Журналистика

65. Садоқат Махсумова

МЕДИА МАКОНДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ФАОЛИЯТИДАГИ

ЎЗГАРИШЛАР.....195

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Бойматова Дилноза Бахтиёровна,

Жиззах давлат педагогика институти, ўзбек тили ўқитиш
методикаси кафедраси ўқитувчиси
dilnoza.boymatova81@gmail.com

УНДАЛМАЛИ ГАПЛАРДА ИФОДАЛАНГАН АКСИОЛОГИК МОДАЛЛИКНИНГ ПРАГМАТИК ВА СЕМАНТИК ВАЗИФАСИ

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2021-1-57>

АННОТАЦИЯ

Мақолада замонавий тилшуносликда ўрганиб келинаётган аксиологик модаллик ва унинг ундалмали гапларда ифодаланиши, прагматик ва семантик вазифалари ёритилган. Шунингдек, ундалма иштирокидаги гапларнинг баҳо ва семантик маъно акс этган жиҳатлари, ундалманинг коммуникатив мақсадни ифода этишда сўзловчининг мурожаати шаклида юзага чиқиши ҳамда “қадрият” семасига эга ундалмаларнинг мулоқот муҳитида турли коммуникатив мақсадларни кўзлайдиган прагматик мўлжалларни режалаштириш учун асос бўлиши бадий асарлардан олинган мисоллар ёрдамида тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Прагматика, модаллик категорияси, аксиологик модаллик, аксиологик баҳо, семантик маъно, коммуникатив мақсад, ундалма, ижобий баҳо, салбий баҳо, киноя.

Бойматова Дилноза Бахтияровна,

Джизакский государственный педагогический институт,
преподаватель кафедры методики преподавания узбекского языка
dilnoza.boymatova81@gmail.com

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО МОДАЛЬНОСТИ В ПРЕДЛОЖЕНИЯХ СО СЛОВАМИ ОБРАЩЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье изучаются аксиологические модальности и их использование в предложениях со словами обращения, прагматическая и семантические задачи в современной лексике, А так же, исследованы примеры из художественных произведений, намечанных в прагматических планах темы “ценность”, которые используются в окружающей среде общения. Исследованы предложения со словами обращения в коммуникативных целях оценины семантические значения в обращении говорящего лица.

Ключевые слова: прагматика, категория модальности, аксиологическая модальность, аксиологическое оценивание, семантическое значение, коммуникативная цель, слова обращения, положительная и отрицательная оценка, сарказм.

Boymatova Dilnoza Bakhtiyarovna,
Jizzakh State Pedagogical Institute, Teacher of the department
of Uzbek language teaching methods
dilnoza.boymatova81@gmail.com

THE PRAGMATIC AND SEMANTIC FUNCTION OF AXIOLOGICAL MODALITY EXPRESSED IN INTERJECTIONAL SENTENCES

ANNOTATION

The article describes the axiological modality studied in modern linguistics and its expression in interjectional sentences, pragmatic and semantic functions. The fact that interjections with the semantics of “value” are the basis for the planning of pragmatic goals for various communicative purposes in a communicative environment its expressed through examples from the literary work.

Key words: pragmatics, modality category, axiological modality, axiological evaluation, semantic meaning, communicative purpose, motivation, positive evaluation, negative evaluation, irony.

Модаллик категорияси тилшуносликнинг доимий равишда ўрганиб келинаётган ходисалардан бирidir. Ушбу ҳодиса шу пайтгача тил тизимининг синтактик сатҳига хос категория сифатида қаралган бўлса, ҳозирда эса матн таркибидагина шаклланиб, ойдинлашадиган когнитив-дискурсив ҳодиса сифатида ўрганилиб келинмоқда. Модалликнинг ифода имкониятлари жуда кенг, сабаби бу ҳодиса тилнинг барча сатҳларида-фонетик, лексик, морфологик, синтактик сатҳларида, шунингдек, матннинг ҳар қандай турида ўзини намоён этади.

Инсонлар ўртасидаги коммуникатив алоқани таъминлайдиган бирлик нутқ эканлиги маълум ҳодисадир. Шу жараённинг, яъни коммуникация учун яроқли, прагматик жиҳатдан ихчам ҳамда мазмунли матннинг яратилишида модаллик категориясининг ролини алоҳида таъкидлаш зарур. Тилшуносликда бу тушунчани ойдинлаштирувчи турли хил қарашлар мавжуд. В.В.Виноградов ва унинг издошлари модалликка “гап мазмунига сўзловчининг ҳиссий муносабати” [3, 259] деб таъриф беради. Н.Маҳмудов ва А. Нурмоновлар сўзловчи маълум объектив мазмун, воқелик ҳақида ахборот бериш давомида шу воқеликка ўзининг шахсий муносабатини (тасдиқлаш, тахмин, ишонч ва бошқалар) ҳам ифодалаш мумкинлигини, ана шу муносабат модал муносабат саналишини таъкидлаганлар [4,60]. Проф. Б.Ўринбоев эса модалликни гапнинг асосий бирлиги, гап семантикасининг энг муҳим компоненти эканлигини айтиб, объектив ва субъектив турлари борлигини эътироф этади [9,122]. Бундан ташқари модаллик тадқиқотчиси Ю. Мирзааҳмедова “модаллик нутқда воқеланаётган фикрга сўзловчининг мойиллик даражаси, майли қандай эканлигини кўрсатади”, деб таъкидлайди [5, 71].

Модаллик прагматиканинг асосий ва кенг ўрганилаётган категорияларидан саналади. Модалликнинг турли баҳо ифодаловчи семалари ва уни ифодаловчи воситалар тадқиқига бағишланган илмий қарашлар мавжуд, лекин шу кунга қадар субъектив модалликнинг тури бўлган аксиологик модалликнинг синтактик сатҳ бирликлари орқали, хусусан, ундалма катнашган гапларда ифодаланиши монографик планда ўрганилган эмас.

Ўзбек тилшунослигида ундалма ҳақидаги илк маълумотларни Фитратнинг “Наҳв” асарида учратиш мумкин [8,32]. Шунингдек, А. Ғуломов, М. Асқарова, Ғ. Абдурахмонов, А. Сайфуллаев, Н. Маҳмудов, А.Нурмоновлар ҳам ундалма ҳақида ўзига хос қарашларни илгари сурадилар. Ўзбек тилшунослигида формал-функционал йўналиш устида иш олиб бораётган олимлар ундалмага “у мантиқан сўз кенгайтирувчиси мақомида бўлиб, кесимлик категорияси таркибидаги шахс-сон, модаллик маъноларини муайянлаштирувчи бўлакдир” [10,72-91] деб таъриф берилади. Хусусийликдан умумийлик томон боришни афзал билган Н. Аҳмедова эса ундалманинг мазмун кўламини кенгайтирган ҳолда “мурожаат бирлиги” терминини қўллашни маъқул кўради ва буни ўзининг тадқиқотларида ёритиб

беради. [6,85-88]. Юқоридаги ундалма ҳақидаги фикрлардан озикланган ҳолда улар иштирокидаги гапларда англашиланаётган аксиологик модаллик, муносабат, баҳо, семантик маъно акс этган жиҳатларни тадқиқ этишни мақсад қилиб қўйдик.

С. Боймирзаева фикрича, матн модаллик майдони воқеликка ва маълум қилинаётган ахборотга бўлган субъектив муносабатларнинг кўпқатламли тузилишидан таркиб топади. Бу қатламлар, ўз навбатида, семантик категорияларни ҳосил қилиб, мулоқот муҳитида турли коммуникатив мақсадларни кўзлайдиган прагматик мўлжалларни режалаштириш учун асос бўлади [2,15]. Бу коммуникатив мақсадлар ундалма табиатига боғлиқ ҳолда сўзловчининг мурожаати шаклида юзага чиқади: -Амирзодам, сиз Ҳиротнинг юксак санъатию ажойиб истеъдодларига ҳавасингиз келиб сўзладингиз (П. Қодиров “Юлдузли тунлар”).

Инсоннинг объектив олам билан боғлиқлиги унга нисбатан маълум бир муносабатнинг юзага келиши учун замин тайёрлайди, ташқи таъсирлар туфайли юзага келган руҳий кечинмалар, ҳис-туйғуларни ифодалаш, муносабат билдириш, яъни баҳолаш зарурати нутқ жараёнида тилда мавжуд бирликлардан кераклисини танлаб олиб қўллашни тақозо қилади. Бу бирликларнинг қўлланилиши турли хил эмоцияни юзага чиқарадики, баъзида бу вазият билан боғланган бўлади. Е.М.Вольф бежиз эмоционал нутқий бирликларнинг икки хил интенцияга (мақсадга) эга бўлишини айтиб ўтмаган. Биринчи турида тингловчида маълум бир ҳис-туйғу туғдириш мақсади кўзланса, иккинчисидан эса сўзловчи ўз ҳиссиётларини маълум қилишга ҳаракат қилади [7, 184]. Бироқ ҳар иккала мақсадни ажратиш олиш мушкул, сабаби ҳар иккала ҳолатда ҳам бир хил коммуникатив вазифа бажарилади ва натижа ҳам бир хилдир. Чунки сўзловчининг баён этаётган нутқ вазиятида эмоция мавжуд бўлади ва унинг қабул қилиниши тингловчининг ҳис-туйғуларига ҳам ўз таъсирини ўтказади :

-Мавлоно, биз сизни Ҳиротдан чорлаб келтирганда янги қасрлар, чорбоғлар қурдириш умидида эдик. Аммо оламга машҳур қадимий обидаларимизнинг бу аҳволини кўриб, ўзингиз ҳам таассуф этсангиз керак.

-Ҳазратим, Улуғбек мирзонинг оламда ягона расадхонаси ҳам мана шу Чиннихона каби ташландик аҳволдадир,- деди мавлоно Фазлиддин (П. Қодиров “Юлдузли тунлар”).

Тил бирликларини мақсадга мувофиқ равишда қўллаш баҳо бериш жарёнини осонлаштиради ва баҳони акс эттирувчи лексемаларнинг олдинги ўринга чиқишига ёрдам беради. Бизга маълумки, ундалмалар гапни шаклан ва мазмунан мураккаблаштирувчи воситалардан бўлиб, апеллятив,эстетик, поэтик ва прагматик вазифаларни бажаради. Негаки, ундалмалар “объектга нисбатан субъектив баҳолашни ифодалайди” [11,34]. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, яъни аксиологик модалликни ифода этувчи восита сифатида ундалмани семантик хусусиятга эгаллиги ва прагматик вазифани бажариши нуқтайи назардан 2 гуруҳга бўлишни лозим топдик:

- 1.Ижобий баҳога эга ундалмалар
- 2.Салбий баҳога эга ундалмалар.

Ижобий мазмуний баҳога эга ундалмалар яна ички гуруҳларга бўлинади. Ўз-ўзидан аъёнки, бунда ижобий мазмундаги баҳо англлатувчи лексемалар фаол ишлатилади.

1.Мақтов мазмунида келган ундалмалар том маънода ижобий руҳда бўлиб, тингловчининг ҳатти-ҳаракатидан сўзловчи мамнун эканлигини билдиради. Бундай нутқий актларда “баракалла”, “қойил”, “яшавор”, “балли”, “раҳмат” каби ундов сўзлари фаол ишлатилади: - Раҳмат, ўғлим, раҳмат. Сени тукқан онангга ва ўқутган устозингга раҳмат! (А. Қодирий “Меҳробдан чаён”).

2.Илтимос мазмунидаги ундалмаларда мулоқот мақсади очикроқ ва бироз ялинганнамо тарзда кечади : -Ҳазратим, мандан хатолик ўтган бўлса авф этинг! (П. Қодиров “Юлдузли тунлар”).

3.Миннатдорлик мазмунидаги ундалмали гапларда сўзловчи тингловчига мурожаат қилишда ўзининг ҳиссиётини ҳам билдиради. Инсондаги ҳиссиёт воқеликка баҳо бериш вазифаси ва қобилиятининг уйғун ҳолда шаклланиши орқали юзага чиқади: :-Амирзодам,

мен бир навқарингиз бўлсам ҳам сизга туғушқонимдек меҳр қўйганмен (П. Қодиров “Юлдузли тунлар”).

4. Эрқалаш мазмунидаги ундалмали гапларда аксиологик баҳо асосан, субъектив баҳо ифодаловчи –жон, -гина (-қина, -ғина) каби қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўлади ҳамда нотаниш шахсга нисбатан қўлланилганда “ўзига яқин олишлик” маъноси ифодаланади : Хурсандман, болажон, ёзганларингиздан хурсандман (Ў.Ҳошимов “Дафтар хошиясидаги битиклар”).

5. Бирон бир фаолиятни мамнун бўлиб, ўз истаги билан бажариш семасини англаган ундалмалар кўпроқ гап охирида келиб,мавқеий жиҳатдан юқори турувчи шахсга мурожаат шаклида ифодаланади:-Бош устига, ҳазратим (П. Қодиров “Юлдузли тунлар”).

Салбий мазмуний баҳога эга ундалмалар ҳам ўзида субъектнинг маълум муносабатини ифодалайди. Фақат бу муносабатда ижобий ёки нейтрал муносабатдан фарқли равишда салбий баҳога эга лексемаларнинг фаол ишлатилиши билан характерланади:

1.Танбеҳ мазмунидаги ундалмаларнинг акс этишида сўзловчи ва тингловчининг яқинлиги, руҳий ҳолати, ёши ва дунёқараши билан боғлиқ жиҳатлар муҳим ўрин тутади. Бу тарздаги баҳо муносабати асосан, ёши, мансаби, лавозими жиҳатидан катта шахслар томонидан берилиши билан характерланади: ... Ҳасанали Отабекни ечинтирар экан, ризосиз оҳангда деди:

-Ўғлим, сизга шу шайтоний ишнинг нима зарурати бор! (А. Қодирӣ “Ўткан кунлар”). Ушбу матнда танбеҳ берувчи субъект (Ҳасанали)нинг объект (Отабек)га нисбатан устунлиги фақат ёшининг улўғлигида бўлиб, ижтимоий келиб чиқиши жиҳатидан эса бунинг аксидир. Шундай бўлса ҳам, Ҳасанали боласи қаторида бўлган Отабекка вазият билан боғлиқ ҳолда танбеҳ беради. Субъект томонидан берилган “енгилгина” танбеҳ замирида қайғуриш, меҳрибончилик мазмуни акс этмоқда. Зеро, танбеҳ акти эксплицит жиҳатдан салбий бўлса ҳам, аммо имплицит жиҳатдан ижобий мазмунни воқелантириш учун хизмат қилади.

2.Киноя маъносини акс эттирувчи ундалмалар деярли тўлиғича салбий маъно устига қурилгандир. Негаки киноянинг ижобий мазмунда ифодаланиши мулоқот жараёнида кам қузатилади: Азизим, кўркманг, комиссияни ўзлари тинчитадилар. Сиз жиғига тегмасангиз, албатта... (З. Қуролбой қизи “Ёвузлик фариштаси”). Юқоридаги матнда киноя мазмуни тўлиғича салбий руҳда бўлиб, коммуникантлар ўртасида лисоний ассимметрия борлигидан далолат беради. Айрим ижобий мазмундаги ундалмалар сўзловчининг тингловчига муносабати талабидан салбий маънода ишлатилиши ҳам мумкин. Бунда ҳам кўпроқ киноя мазмуни англашилади:

- Мулла Омонбой, шаҳардаги қўшни-қўлончи, сайис, мирохўр, бою боёнлар, ошна-оғайнилариингизга хат-патингиз йўқми (Ғ. Ғулом “Шум бола”). Сўзловчининг тингловчига нисбатан қандай муносабатда бўлиши фақат сўзловчига боғлиқ бўлиб қолмасдан, тингловчига ҳам боғлиқдир. Негаки тингловчи, яъни адресат томонидан содир этилган ҳар қандай хатти-ҳаракат (нутқий, ишоравий, жисмоний) сўзловчининг руҳиятига таъсир қилади. Шу аснода унга нисбатан ижобий ёки салбий руҳдаги муносабат ҳосил бўлади ва бевосита нутқий мулоқотда юзага чиқади. Ғазаб ва нафрат семасига эга лексемаларнинг ишлатилиши адресат (тингловчи)нинг ноодатий ҳаракат содир этганлигини билдиради ва шунга мос равишда “жавоб олади”: Ҳожи воқеани табибдан эшиткан, шунинг учун ҳозирги фожиаъ сахнасида ажабланиб турмади:

-Чик, Зайнаб, чик!- деди ул ҳам,-лаънат сендек хотинга! (А. Қодирӣ “Ўткан кунлар”).

4.Дўқ-пўписа мазмунидаги ундалмали гапларда субъектнинг баҳоси салбий прагматик семали лексемалардан фойдаланиш орқали амалга ошади: -Вой аблаҳ-ей, поччангнинг кумрисини нима қилдинг? (Ғ. Ғулом “Шум бола”).

5.Менсимаслик ва ҳақорат мазмунидаги мурожаат бирликлари ёши, лавозими, мансаби, ижтимоий жиҳатдан юқори турувчи шахслар томонидан қўлланилиши билан характерланади: - Сен бизга хиянат қилдинг, ит увли!...

-Сенинг қиған ишинг пусулмончиликда борми, итувли?

(А. Қодирӣ “Меҳробдан чаён”).

Матндаги ит увли салбий бўёқдор мазмундаги ундалма бўлиб, диалектизм ҳисобланади. Бу бирикма (итувли//ит ўғли) инсонга нисбатан айтилганда тўлиқ ҳақорат мазмунини англатади ва сўзловчининг тингловчига нисбатан муносабати ўта даражада салбий эканлиги маълум бўлади.

Ижобий ёки салбий маънодан ташқари ундалмалар замирида тағмаёно ҳам акс этади. Тағмаёно кўринишида келган ундалмали гаплар ўрни билан ижобий ёки салбий маъно англатади. Бу сўзловчининг кайфияти ва тингловчининг уни қай ҳолда тушуниши билан боғлиқ:

-Мен хуфтанга чиқмайман, Раъно.

Раъно ярим йўлда тўхтаб, кулимсираган ҳолда Анварга қаради:

- Чиқарман (А. Қодирий “Меҳробдан чаён”).

Келтирилган матнда сўзловчининг мақсади тингловчини вазиятдан фойдаланиб, ўз ёнига чорлаш ва ҳамсухбат бўлишга ундашдир. Тағмаёнонинг ижобийлигини иккинчи коммуникантнинг “кулимсираши” ва биргина “чиқарман” лексемасидан билиб олишимиз мумкин. М.Ҳакимовнинг қайд этишича, тағмаёно тушунчаси семиологик ҳодиса ҳисобланиб, у матннинг ички семантик структурасида иштирок этади. Сўзлашувчиларнинг объектив олам хусусидаги тасаввурлари ва ўзаро муносабатлари яширин мазмуннинг тағмаёно кўринишларида ўз ифодасини топади. Тағмаёно матннинг семантик таркибий қисмларидан бири саналиб, у нутк вазияти билан узвий боғланади [12, 77].

Ундалмали гаплар асосан, нутқий мулоқот жараёнида фаол қўлланилиши унинг прагматик вазифаларидан бири саналади. Бунда баҳо англатувчи лексемалар субъектнинг дунёқараши доирасида ишлатилади ва “баҳо мезони ҳар бир коммуникант учун турлича бўлади [1, 19].

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, ундалмаларнинг ижобий ёки салбий маъно англатиши, авваламбор, адресантнинг эмоцияси билан боғлиқ. Инсонлар ҳаётида эмоционал-ҳиссий турли-туманлик мавжуд экан, буларнинг барчаси нутқда ўз ифодасини топади. Нутқда акс этаётган эмоционал бирликлар баҳолаш фаолияти орқали ҳам ифодланади. Баҳолаш сўзларининг мазмун хусусияти ва сўзловчининг психологик ўзига ҳослиги аксиологик модал маъноларнинг мураккаблигидан ва семантик ифодага эга эканидан далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алпанова Ш. Нутқий фаолият жараёнидаги руҳий ҳолатларнинг ўзбек тилининг турли сатҳ бирликлари воситасида акс этиши. Филол.фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс... автореф.-Фарғона, 2018.- 51 б.
2. Боймирзаева С. Матн модаллиги.- Тошкент: Фан, 2010.- 150 б.
3. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения// Избранные труды, Исследования по русской грамматике,-М., 1975, С.259.
4. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (Синтаксис). Тошкент: Ўқитувчи, 1995.- 230 б.
5. Мирзааҳмедова Ю. Модаллик категорияси ҳақида мулоҳазалар// Ўзбек тили ва адабиёти, 2006, № 6. –71-75 б.
6. Р. Расулов , Н. Аҳмедова. Ундалмами ёки мурожаат бирлиги.// Ўзбек тили ва адабиёти, 2007, № 2. 85-88-б.
7. Ш. Сафаров. Прагмалингвистика.Тошкент: ЎзМЭ, 2008.-255 б.
8. Фитрат А. Ўзбек тили қоидалари тўғрисида бир тажриба. Иккинчи китоб. Наҳв. 4-босма. Уздавнашр. Самарқанд-Тошкент, 1930. 32- б.
9. Ўринбоев Б. Синтактик муносабатлар. Самарқанд-2005.-144 б.
10. Қурбонова М. , Сайфуллаева Р., Боқиева Г., Менглиев Б. Ўзбек тилининг структурал синтаксиси (Ўқув қўлланмаси). Тошкент, 2004.-144 б.

11. Қозоқова Н. Мурожаат бирликларининг функционал-прагматик хусусиятлари// Тил ва адабиёт таълими, 2018 йил, №6. 34-б.
12. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари.-Тошкент: Академнашр, 2013.- 176 б.

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000